

**SOCIO-KULTURNÝ KONTEXT SPOLUŽITIA V EURÓPSKOM PRIESTORE:
AKTUÁLNE VÝZVY A LIMITY**

doc. PhDr. Oľga Plávková, CSc.

ABSTRAKT

Pod tlakom globalizačných trendov sa menia kontúry celosvetovej stratifikácie ľudskej spoločnosti do výrazne asymetrického rozdelenia na bohatú elitu, stagnujúce stredné vrstvy a skupiny výrazne ohrozené sociálnym vylúčením. Nová stratifikácia vyjadruje nerovnomernosť distribúcie bohatstva, rozdiely v stupni mobility ľudí v sociálnom priestore, v plynutí času i celkovej kvalite spolužitia. Štúdia sa zaoberá reflexiou týchto zmien vo verejnosti EÚ v oblasti formovania súdržnej spoločnosti a boja proti sociálnemu vylúčeniu, s pohľadom na špecifikum Slovenska.

Kľúčové slová: spolužitie, flexibilita, sociálne vylúčenie

ABSTRACT

Under the pressure of globalizing tendencies the contours of worldwide stratification of human population are changing into a considerably asymmetric division into rich elite, stagnating middle classes and groups significantly threatened by social exclusion. The new stratification expresses non-uniformity of wealth distribution, differences in the level of people's mobility in the social place, in time as well as in the overall life quality. The present study deals with reflection of these changes among EU public in the areas of formation of the cohesive community as well as in the fight against social exclusion, with a special focus on Slovakia.

Key words: cohabitation, flexibility, social exclusion

JEL: J17, Z13

ÚVOD

Pre súčasnosť je charakteristický svet neurčitosti, ktorý mení život v celospoločenskom priestore i životné plány jednotlivcov. Dominujúcou črtou súčasnosti je otvorenie sa príležitostiam, odstraňovanie prekážok a limitov s cieľom obhajovať vlastný prístup. Úspešnosť závisí od rýchlosti odozvy v svetovom otvorenom priestore bez väčších rozdielov či ide o väčšie alebo menšie celky, štáty, organizácie alebo jednotlivcov. V zmenách súčasného mnohvrstevného postmoderného sveta sa môže stratiť prepojenosť na vlastné korene a zodpovednosť za svoje činy. To všetko rámcujú globálne problémy, medzi ktorými dominuje rozdelenie sveta na bohaté centrum a chudobnú periferiu a s tým spojený hlad, choroby, negramotnosť v menej vyspelých krajinách, alebo obavy o prežitie vyspelých spoločností, v ktorých rastie kriminalita, organizovaný zločin, medzinárodný terorizmus, nekontrolovateľná migrácia ľudí či všetko prepájajúce globálne ekologické zmeny a problémy. Spolužitie v tomto kontexte vyžaduje mobilizovať na riešenie týchto problémov úsilie národov rôznych štátov celého sveta. Budúci vývoj možno nasmerovať do línie racionálnej politiky alebo sa uberať cestou aktivít, vedúcich k deštrukcii sveta, ľudstva, či života jednotlivca. Schopnosť spolupráce nestačí; v globalizovanom svete je nutná harmonizácia formálnych aj neformálnych pravidiel. Zároveň platí, že množstvo regulácií spolužitia v 21. storočí nezadržateľne rastie. Tak sa spoločnosť dostáva do víru zmien. Trhová ekonomika

a konkurencia vyvolávajú požiadavky na výkon, vyššiu efektívnosť. Vo vnútri spoločnosti vedie model dominantnosti trhového mechanizmu k narastaniu sociálnych disproporcií. Každá spoločnosť či spoločenstvo viacerých štátov má možnosť voľby – zvoliť model, ktorý vedie k prehľbovaniu vnútorne rozpoltenej spoločnosti, alebo vybrať model, ktorým sa vytvoria podmienky pre zmysluplnejší svet a dôstojný život pre všetkých členov spoločnosti.

1 Strata kontinuity ako kľúčová tendencia vývoja súčasných spoločností

V súčasnosti, poznačenej permanentnou zmenou v každej sfére života, sú k dispozícii čoraz novšie údaje a vysvetlenia, ako „utváranie nového sveta“ prebieha, kam vlastne ľudstvo smeruje na prahu tretieho tisícročia. Pre našu súčasnosť je charakteristické plnenie požiadavky flexibility.¹ Nastúpil svet neurčitosti. Spoločnosť i jednotlivci sú v ňom úspešní len vďaka rýchlej reakcii na výzvy, príležitosti, teda flexibilitu, siahajúcej niekedy až k hraniciam únosnosti. Flexibilita prináša stav vymanenia zo svojho „zakotvenia“, teda odmietnutie stabilných a osvedčených každodenných rituálov a praktík v základných demokratických štruktúrach a inštitúciách (rodina, komunita), v morálnych a etických normách, únik zo stálych sociálnych sietí (pracovných, príbuzenských, priateľských), celkovým dôsledkom je potom strata konzekventnosti a spojitosti v individuálnom živote (vo svete práce, rodiny, komunity, ku ktorej prináležíme). V teoretických reflexiách týchto zmien sa možno stretnúť s interpretáciou, že táto základná tendencia vývoja súčasnej spoločnosti je vlastne premenou disciplíny na flexibilitu. Maffesoli² v teórii postmodernej spoločnosti túto stratu tradícií a poriadku vidí ako významnú pozitívnu zmenu, pretože prináša do života spoločnosti i jednotlivca tvorivosť, ako základný kultúrno-hodnotový vzorec spôsobu života. Maffesoli vyzdvihuje v tejto súvislosti „túžbu po blúdení“, ako vyústenie snahy postmoderného človeka vymaniť sa z podriadenosti usporiadaného sveta a kontrolných mechanizmov zasahujúcich do každodenného života. Táto doba, označovaná aj ako konzumný vek, prináša na jednej strane výrazné zrýchlenie obehu vecí, informácií, na druhej strane oslobodzuje ľudí tým, že im ponúka množstvo modelov a vzorov správania. Kočovný (nomádsky), resp. nestály život súčasného človeka je potom životom s mnohopočetnými a občas rozpornými identitami. Dobrým príkladom môže byť vystriedanie medzigeneračných konfliktov medzigeneračným spojenectvom medzi strednou a mladou generáciou, ako dôsledok kultu mladosti. Opačnými prejavmi sú pocity príslušníkov staršej generácie, plne závislej od podpory štátu, ktorý robí pre nich neadekvátne málo a neschopnosť časti mladej generácie vcítiť sa do problémov staršej generácie, pretože sami bojujú s tým „ako prežiť“. V iných konceptoch (napr. Bourdieu),³ sa v tomto kontexte zdôrazňuje nutnosť aj v nových podmienkach spolužitia hľadať nový poriadok, pretože v sociálnom priestore je nutné mať schopnosť diferencovať a hodnotiť podľa vzorov správania a zvyklostí, a to aj napriek tomu, že si toho nemusíme byť vedomí.

Podľa Sörensena sa v postmoderných podmienkach objavili dve odlišné tendencie: integrujúca a fragmentujúca.⁴ Integrujúca tendencia sa medzi obyvateľmi postmoderných štátov prejavuje v podobe „občianskej identity“, ktorá je súdržná v tom, že podporuje mnoho kľúčových hodnôt a noriem, napr. konštitučná vláda, politická demokracia, občianske a politické slobody, ľudské práva a liberálna trhová ekonomika pod dohľadom štátu. Spolu

¹ Flexibilitu definuje Hall ako rozmanitosť, diferenciaciu a mobilitu, komunikáciu, decentralizáciu a internacionalizáciu, ako proces, v ktorom sa zásadne mení aj naša identita, naše vedomie o sebe samom, naša subjektivita. Cit. podľa GIDDENS, Anthony. 2005. *Sociologie*. Praha: Argo, 2005, s. 495.

² MAFFESOLI, M.: *O nomádství*. Praha: Prostor, 2002.

³ BOURDIEU, P.: *Sociální prostor a symbolická moc*. Praha: Francouzský ústav pro výzkum ve společenských vědách, 1995, s. 213-324.

⁴ SÖRENSEN, G.: *Stát a mezinárodní vztahy*. Praha: Portál, 2005, s. 162.

s týmito hodnotami sa objavujú prvky nadnárodnej občianskej spoločnosti, ktoré tento proces uľahčujú prostriedkami komunikácie a výmeny. Pri podpore spoločných hodnotových systémov zohrávajú významnú rolu vzdelávacie výmeny, cestovanie, politická a ekonomická spolupráca, ale aj rast masovej kultúry založenej na zhode komodít a spotrebiteľských (konzumných) praktík. Pri fragmentácii sa do popredia dostáva zdôrazňovanie rozdielnosti: ide o tendenciu, ktorú posilňuje proces nerovnomernej globalizácie, vytvárajúci svojich víťazov a porazených. Títo sa grupujú v skupinách nekvalifikovaných, či málo vzdelaných obyvateľov, ktorí stoja na najnižších priečkach sociálneho rebríčka a nie sú pripravení na problémy „rizikovej spoločnosti“. To, čo ich spája, je nespokojnosť so spoločnosťou, nerovnomerný rozvoj v porovnaní s ostatnými skupinami, ktoré sú jej súčasťou. Výsledkom je snaha o riešenie situácie formou pouličného násillia alebo postupná radikalizácia v snahe širšie definovať spoločenstvo, v ktorom žijú, príp. sa z neho vyčleniť (napr. formou autonómie). Elias naopak tvrdí, že určité rizikové modely, ktoré v sociálnej histórii fungovali a stále fungujú, je možné prekonať oživením de-civilizačných procesov, t. j. tak, aby sa civilizované správanie ľudstva opäť riadilo smerovaním k rozumnej politickej centralizácii a pacifikácii nálad formou sebaovládania podľa stanovených noriem.⁵

Nová postmoderná éra je charakteristická svojou nezáväznosťou – súčasníci sa dostávajú do kontaktu s mnohými myšlienkami, viac ako všetky predchádzajúce generácie sú odtrhnutí od zaužívaných spoločenských poriadkov, čo núti vedieť si poradiť s novými problémami, ktoré si sami vyvolali. Podľa Giddensa aj v dnešnom rýchlo sa meniacom svete síce môžeme nájsť kontinuitu so vzdialenou minulosťou (ktorú predstavujú napr. náboženské systémy), ale väčšina súčasných inštitúcií sa mení neporovnateľne rýchlejšie ako tomu bolo v tradičnom svete a celý rad zmien súčasnej doby je mimoriadne hlbokých, rýchlych a ich globálny charakter spôsobuje, že ovplyvňujú budúcnosť našej planéty ako celku.⁶

Vysvetľovanie dôsledkov tejto celosvetovej dynamiky nemá spravidla jednu dimenziu – dynamika má za následok aj decentralizáciu, keďže „translokálne spoločenstvá získavajú vplyv vo forme sociálnych priestorov, ale aj súčasných lokálnych, rozumej národných kontextov“.⁷ Vznik nadnárodných a transkontinentálnych spoločenstiev ruší, fragmentuje miestne spoločenstvá, a to, čo doteraz platilo ako nerozdeliteľný celok, sa odôvodňuje ako geografické a sociálne spolužitie a spolupráca, aj sociálna súvislosť. Nová logika „spoločne žiť a pracovať na geograficky vzdialených miestach“ sa praktizuje tak v nadnárodných podnikoch, ako aj v etnických subkultúrach, lokálnych spoločenstvách, v konkrétnych rodinách. Ľudia, vo svojich priestorovo (lokálne, tradične) ohraničených formách a spôsoboch života, získavajú kultúrne vzorce „zovšadiaľ a odnikiaľ“.⁸ Ivanička v tejto súvislosti upozornil, že narastá zložitosť udržať si lokálnu a národnú dimenziu vo vzťahu ku globálnym dimenziám a získať tak krajné výhody z globalizačného priestoru na úkor občanov žijúcich a pracujúcich v daných priestoroch. Zo strany občanov je to obrana svojho postavenia, ktorá spočíva súčasne na lokálnom, národnom i globálnom základe.⁹

Dalším dôsledkom týchto trendov je vznik novej polarizácie a stratifikácie svetového obyvateľstva na globalizovaných bohatých a lokalizovaných chudobných. V tomto kontexte sa možno stretnúť s chápaním glocalizácie ako procesu „celosvetovej novostratifikácie“, v rámci ktorého sa vytvára nová, celosvetová socio-kultúrna, samu seba produkujúca, hierarchia. Rozčleňovanie sveta na báze prehlbujúcej sa priepasti medzi bohatstvom a chudobou

⁵ SMITH, D.: *Historická sociálna teória*. In HARRINGTON, A. a kol.: *Moderní sociální teorie*. Praha: Portál, 2006, s. 204.

⁶ GIDDENS, A.: *Sociologie*. Praha: Argo, 2005, s. 488.

⁷ BECK, U.: *Čo je globalizácia? Omyly globalizmu*. Bratislava: Vydavateľstvo Spolku slovenských spisovateľov. 1. vyd. 2004, s. 68.

⁸ BECK, U.: 2004, tamže, s. 72.

⁹ IVANIČKA, K.: *Globalistika*. Bratislava: IURA EDITION, spol. s r.o., 2006, s. 199.

najvyšších a najnižších vrstiev vytvára z časti populácie ekonomicky a spoločensky nadbytočné bytosti, lokalizovaných chudobných, ktorí sú pripútaní k priestoru, v ktorom sa práve nachádzajú. Pod tlakom globalizačných trendov sa v súčasnosti menia kontúry celosvetovej stratifikácie ľudskej spoločnosti, ktorá nadobúda podobu výrazne asymetrického rozdelenia na bohatú elitu, stagnujúce stredné vrstvy a skupiny výrazne ohrozené sociálnym vylúčením. Nová stratifikácia vyjadruje prerozdelenie privilegií a bezprávia, rozdiely v stupni mobility ľudí v sociálnom priestore, v plynutí času i celkovej reálnej kvalite života. Oponenti globalizácie upozorňujú, že súčasná „vyviazaná“ ekonomika povyšuje ekonomické hodnoty nad všetky ostatné hodnoty, čo prináša vysokú mieru globálnej nerovnosti a sociálnej nespravodlivosti, spoločne s nástupom zvýšenej sociálnej zraniteľnosti jednotlivcov a celých sociálnych skupín (Keller),¹⁰ zvýšením sociálnej neistoty (Bauman).¹¹ To všetko sa premieta do krízy solidarity, v prejavoch sociálnej polarizácie, úpadku stredných vrstiev a vzniku kategórie sociálne exkludovaných. Proces vytvárania novej štruktúry mocenskej geometrie zodpovedajúcej rozdielom v postavení jednotlivcov a sociálnych skupín, znamená vytváranie nových sociálnych nerovností medzi tými, ktorí sú súčasťou globálnej komunikačnej siete a tými, ktorí k nej nemajú prístup. Konkrétne ide o jednak prehlbujúce sa rozdiely medzi staršou a mladšou generáciou, alebo majetnými a chudobnými, a jednak o ich oslabujúci sa kontakt s okolitým svetom.

Časť globalizovaných bohatých nemá problémy s prekonávaním časovo-priestorových rámcov celosvetovej spoločnosti. Kľúčovými ľudskými aktérmi celého procesu sú „prislušníci kozmopolitných manažérskych elít“. Spoločnosti nadnárodných sietí nahrádzajú národné spoločnosti. Tomu sa prispôbujú aj štátne inštitúcie, ktoré po novom definujú svoje hranice: navonok na medzinárodnej alebo nadnárodnej báze tým, že sa včleňujú do dlhého reťazca rozhodovania a riadenia; vnútorne zas prostredníctvom regionálnej devolúcie. Kto je zo sietí vylúčený, je vlastne znehybnený. Túto novú globálnu elitu nie je možné spájať s konkrétnou lokalitou: ich svet možno nájsť len cez e-mail a mobil, obýva v určitom zmysle sociokultúrnu bublinu, izolovanú od výrazných rozdielov medzi národnými kultúrami. Ide o skupinu ľudí, ktorá spolupatričnosť chápe ako rovnakosť, individualitu denne praktikuje na úkor všetkých ostatných spoločenských praktík. Problém je, že nevytvárajú medzi sebou ani siete etickej zodpovednosti, ani dlhodobé záväzky. Svoj život žijú bez záruk určitosti, istoty a bezpečia.¹²

Na opačnom póle je rozrastajúca sa časť populácie bez vzdelania a kvalifikácie, s významnými dopadmi na schopnosť uplatniť sa na trhu práce a jej celkovú ekonomickú situáciu. Z hľadiska pôvodu ide najmä o populáciu z preľudnených chudobných rozvojových štátov, ktorá má snahu riešiť svoju situáciu migráciou. Avšak aj v priestore Únie ide o vnútorné rozdelenie už nielen ekonomické, ale aj vedomostné. Napr. najnovšie údaje z výskumu vzdelanosti obyvateľov Únie v súvislosti s regiónom, kde žijú potvrdili, že aj v tomto priestore treba uvažovať vo vzťahu k vzdelanosti populácie s rozdelením na severné, vzdelané a južné, málo vzdelané regióny – s deficitom prinajmenšom stredného stupňa vzdelania. Medzi regióny s najväčším podielom vysokoškolsky vzdelaných ľudí sa zaraďuje Praha, ďalej Londýn, Štokholm, južné Belgicko. Najnižší podiel vysokoškolsky vzdelaných ľudí žije v regiónoch Portugalska, Talianska a Rumunska. V južnom regióne Portugalska, v Španielsku, Taliansku a Grécku sú najvyššie podiely ľudí so základným vzdelaním, pričom najmenej ľudí s touto charakteristikou žije vo východnej časti Nemecka, na Slovensku a v Česku.¹³ Spolu s migrantmi v prijímajúcich krajinách sú to skupiny, ktoré tvoria väčšiu časť obyvateľstva vytlačeného mimo trh práce a odkázaného na podporu spoločnosti. Dôsledky vysokého vzdelanostného

¹⁰ KELLER, J. *Soumrak sociálního státu*. Praha: SLON, 2005.

¹¹ BAUMAN, Z.: *Individualizovaná společnost*. Praha: Mladá fronta, 2004.

¹² BAUMAN, Z.: *Komunita. Hľadanie bezpečia vo svete bez istôt*. Bratislava: Vydavateľstvo Spolku slovenských spisovateľov. 1. vyd. 2006, s. 58.

¹³ Zdroj: http://www.rozhlas.sk/radio-slovensko/spravy/Vzdelanost-obyvateľov_Únie, 17.9.2012

deficitu sa prejavujú jednak v podobe ohrozenia hospodárskeho rastu danej krajiny, jednak v podobe zvyšovania krehkosti sociálnych väzieb týchto kategórií občanov s ostatnými členmi spoločnosti, osobitne skupiny migrantov. Spolužitie v tomto kontexte nadobudlo historicky novú podobu, v ktorej rastie nutnosť nájsť prvky vzájomnosti, solidarity a súcitu v novom spoločnom životnom priestore.

2 Deficit sociability ako kontext premien v spolužití¹⁴

Informačný vek odštartoval proces komplexných premien v spoločenskom poriadku (nárast nepokojov, zločinnosti), výrazné oslabenie tradičných príbuzenských vzťahov, uvoľnenie rodinných a manželských zväzkov, pokles pôrodnosti a celkové zníženie úlohy reprodukcie a rodiny v ľudskom živote, rozpad medziľudských vzťahov, pokles dôvery vo vládne inštitúcie a k spoluobčanom atď. Mnoho zmien sa prejavilo v oblasti spoločenských hodnôt a morálnom živote atď. Charakter zmien, ktoré nastali vo svete sociálnych vzťahov, plne vystihuje pojem „tvorivá deštrukcia“.¹⁵ Ide o to, že proces dezintegrácie oslobodil moderného človeka od konvencií a prílišného kolektivismu, ktoré potláčali jeho individuálny pohľad na dianie okolo seba, avšak jednotlivec sa síce vymanil z tradičných väzieb a spôsobov existenčného zabezpečenia, ale vzápätí sa podriadil tlakom trhu práce a konzumnej existencie.¹⁶

V rámci Európskych členských štátov ide o inštitucionálne uskutočňovanie kľúčových hodnôt. Jednotlivé krajiny v rámci EÚ sa stretávajú s rôznou mierou podpory zo strany svojho obyvateľstva. Súčasný vývoj potvrdzuje, že v nových členských štátoch síce boli potlačené neproduktívne spôsoby života, avšak staré inštitúcie a ich vodcovia neboli plne nahradené vekom demokracie a rozvoja. Staré spôsoby života významne ničili tiež sebadôveru a schopnosť ľudí spoliehať sa na seba samých; ich odstránením sa ľudia paradoxne vzdali aj konštruktívnej participácie na riadení spoločnosti i svojho života. Obnova sebadôvery a celkovej dôvery v nový ekonomický a spoločensko-politický priestor, ktorý vysiela často protichodné idey a informácie, vyžaduje obnovu zmyslu pre veci verejné, zbavenie sa egoizmu a obnovenie spoločenských väzieb; v mnohých prípadoch poriadku namiesto chaosu. V tomto kontexte sa v súčasnom európskom priestore objavuje vo vytváraní nových hodnôt, noriem i štruktúr veľa pozitívneho, ale možno nájsť aj oblasti, v ktorých sa transfer pozitívneho zastavil a dostáva do ťažkostí, resp. stagnuje.

Súčasný flexibilný svet prináša rušenie hraníc nielen v rámci medzinárodných súvislostí, ale aj medzi generáciami. Sociálne svety sa prelínajú. Súčasný človek je produktom svojej doby. Podlieha vplyvu všadeprítomných masmédií. Komunikačný priestor každodenného života je vyplnený rôznymi typmi masmediálnych nástrojov a prístrojov – prevaha informácií vedie k tomu, aby súčasníci rezignovali na vyhľadávanie podnetov cez tradičné literárne zdroje, strácajú snahu vnímať a pochopiť umelecké diela, málo vyhľadávajú spoločné aktivity spoznávania iných (krajín i jednotlivcov). Na uspokojenie snahy po nových podnetoch čoraz častejšie stačí obraz a zvuk z televíznej alebo počítačovej obrazovky. Bělohradský v tejto súvislosti uvažuje o komunikačnej hojnosti, ktorá je výsledkom boja za „viac svetla“.¹⁷ Individualizácia príjmu z masmediálnych zdrojov vymaňuje ľudí z osobného stretávania, obmedzujú sa osobné kontakty s priateľmi – tie nahrádza spoliehanie na vždy a rýchlo doručení správu, pričom adresát je vzdialený, ale vždy „na príjme“. Tlačidlo siete na pripojenie znamená byť „on line“ cez zábavu až po bezpečnosť, zdravotnícke služby, nákupy, stravovanie, niekde

¹⁴ Sociabilitu chápeme ako formovateľnosť človeka prostredníctvom sociálnych vplyvov alebo schopnosť prispôbiť sa iným ľuďom alebo sociálnym podmienkam. Pozri: JANDOUREK, J.: Sociologický slovník, Praha: Portál, 2007, s. 219.

¹⁵ FUKUYAMA, F.: Veľký rozvrat. Bratislava: AGORA s. r.o., 2005.

¹⁶ BECK, U.: *Riziková spoločnosť*. Praha: Slon, 2004.

¹⁷ BĚLOHRADSKÝ, V.: *Společnost nevolnosti. Eseje z pozdější doby*. Praha: SLON, 2007, s. 104.

sú v tom aj možnosti rozvodu ... V tejto súvislosti sa Musso vyjadril o úzkom prepojení technickej revolúcie so sociálnou, keďže oslabovanie väzieb medzi ľuďmi v dôsledku štruktúrnych dier prináša zmeny v sociálnej hierarchii, deľbe moci a nerovnosti. Dôsledky, spájané s touto transformáciou spoločnosti však nie sú jednoznačné. Možno nájsť názor, že samotný rozpad sociálnej štruktúry prinesie novú ekonomiku, nové služby, a teda pokrok a vyššiu prosperitu. Teoretici sociálneho kapitálu naopak upozorňujú, že profit zo zužitkovania moderných technológií cez medziosobné vzťahy môže mať len ten, kto si nájde vlastný spôsob ako zhodnocovať svoje vzťahy voči druhým, a teda že vôbec nedôjde k posilneniu spolupatričnosti a integrity v spoločnosti. Koncept sociálneho kapitálu, ako pojmu, ktorý má vyjadrovať fungovanie vzájomnosti prekladá vývoj v dvoch kľúčových formách: sociálny kapitál zväzujúci (bonding) funguje v rámci homogénnych skupín, s cieľom pomáhať si navzájom na princípe výlučnosti, a teda ignorovať potreby a záujmy ostatných, ktorí sú za hranicami skupiny. Sociálny kapitál premostujúci (bridging) predstavuje ochotu spolupracovať s ostatnými na akejkoľvek báze. To, či prevažuje niektorá z týchto foriem, sa premieta do miery solidarity a lojality – teda výsledkom môže byť tak posilnenie vnútrogrupinovej identity alebo aj sektárstvo, v prípade premostujúceho kapitálu najmä zmiernenie medziskupinových rozporov. Koncept sociálneho kapitálu je predmetom ostrej kritiky najmä v súvislosti s prehlbujúcou sa nerovnosťou v súčasnej spoločnosti a tiež preto, že nevie vysvetliť novú podobu štruktúrovania súčasnej spoločnosti. Ústup od oboch foriem sociálneho kapitálu spája napr. Putman s rozmachom masmédií, ktoré ľudí oberajú o čas, ktorý by mohli stráviť s inými.¹⁸

Ukazuje sa, že táto fascinácia novými spôsobmi „komunikovania v osamelosti“ sa postupne prenáša z generácie mladých ľudí oboma smermi – do čoraz nižších vekových skupín i do čoraz vyšších vekových skupín – prepája generácie detí, rodičov i starých rodičov. Svetvy detí, mladých ľudí, dospelých i seniorov sa postupne zblížujú a všetci utekajú zo stereotypného každodenného a problémami zahŕteného života do virtuálneho sveta. Postupne sa oslabujú medziľudské zväzky, zanikajú dlhoročné priateľské posedenia, ktoré nenahrádzajú nové, reálne vzťahy, s očakávaním určitej stability a trvácnosti, ale len akési dočasne „obchodné zmluvy“ na určitý čas spotreby, ktoré vypršia v okamihu, keď to prestane byť zaujímavé, resp. dôjde k odpojeniu z virtuálneho sveta. Človeka na druhej strane „linky“ netreba viac poznať, ani len pozdraviť pri nejakom kontakte v budúcnosti. Táto komunikačná hojnosť teda otvára priestor pre vstup každého, kto má o to záujem, ale zároveň ho aj komplikuje. Situácie sú málo prehľadné a zneisťujú zúčastnených. Podľa Bělohradského hojnosť informácií paralyzuje schopnosť im porozumieť.¹⁹ Interakcie, vzťahy, záväzky – to všetko je len otázka dočasnej zmluvy, ktorej existenciu ovplyvňuje ich aktuálnosť a užitočnosť. Kubátová v týchto súvislostiach hovorí o stratégii okamžitého uspokojenia túžob a potrieb človeka, ktorý má snahu zaobchádzať aj so vzťahmi ako s vecami, ktoré treba spotrebovať, a nie produkovať.²⁰

Kľúčová zmena charakteru medziľudských vzťahov mení aktuálny spôsob ich konzumácie – zo spoločného zážitku, prežívania a plánovania budúcnosti sa posúvajú a uzatvárajú do individuálneho sveta, v ktorom niet miesta pre to, čo takémuto konzumovaniu vzťahu prekáža. Povaha týchto zážitkov je individuálna, človeka stále viac uzatvára pred ostatnými. Fukuyama upozornil, že jedným z dôsledkov rastúceho individualizmu a snahy čo najviac zvýšiť svoju osobnú autonómiu je rast nedôvery k autoritám.²¹ Paradoxne sa teda ľudia v snahe o slobodu voľby dostávajú do situácie, keď im chýba vzájomné uznanie a spoluúčasť.

¹⁸ KELLER, J.: *Tři sociální světy. Sociální struktura postindustriální společnosti*. Praha: SLON, 2011, s. 62 a n.

¹⁹ BĚLOHRADSKÝ, V.: *Společnost nevolnosti. Eseje z pozdější doby*. Praha: SLON, 2007, s. 104.

²⁰ KUBÁTOVÁ, H.: *Sociologie životního způsobu*. Praha: Grada Publishing, a.s., 2010, s. 103.

²¹ FUKUYAMA, F.: *Velký rozvrat*. Bratislava: AGORA s.r.o., 2005, s. 112.

Podľa Fukuyamu dochádza k miniaturizácii spoločností, ktoré sa v porovnaní s minulosťou stávajú menšími a slabšími, čím sa znižuje okruh ľudí, s ktorými možno zosúladiť svoje túžby, potreby, identifikovať sa s nimi. Človek, ktorý v rámci využívania moderných komunikačných prístrojov preklenul kilometre vzdialeností, odstránil bariéru hraníc kultúrnych i politických, sa tým odsúdil na osamelé prežívanie každodenných starostí i radostí. V spoločnosti neskorého kapitalizmu, tekutej modernity, resp. postmodernej spoločnosti sa snaha o „nezaťaženosť vzťahmi“ presadzuje pomerne intenzívne v podobe napr. odkladania vstupu do manželstva, posunu priemerného veku pri prvom sobáši až k hranici 30 rokov, v znižovaní hrubej miery sobášnosti, rastom rozvodovosti, rastom podielu detí narodených mimo manželstva. V konečnom dôsledku to znamená, že v mnohých krajinách tradičný model rodinného života vystriedala, resp. postupne vytláča voľná kohabitácia, voľné partnerstvo namiesto manželstva ako základu rodiny, pri narastaní podielu slobodných ľudí. Ide tu o prejavy celkovej zmeny v konceptualizácii života, založeného na neochote dobrovoľne (predčasne) rezignovať na dlhodobú investíciu v akumulovaní sociálneho kapitálu, čo by malo významné individuálne dôsledky v sociálno-ekonomickom a stratifikačnom zostupe, keďže založenie rodiny a rodičovstvo prinášajú dvojnásobné riziko: zníženie flexibility na trhu práce (teda človek, ktorý si zakladá rodinu v tomto ponímaní koná nezodpovedne voči svojej profesionálnej kariére) a zníženie životnej úrovne aktuálnej i v perspektíve (s ohľadom na nutnosť zabezpečiť si pokojnú starobu). Populácia, ktorá v súčasnosti zostáva dobrovoľne bezdetná, sa stále rozrastá. V západných vyspelých demokraciách už má 20- až 25-percentné zastúpenie. Keller pri analýze dôsledkov trendu k bezdetnosti konštatoval, že ide o stratégiu ekonomicky racionálnych rodín a jej problematickosť spájal najmä s tým, že ju vyznáva nielen mužská časť populácie, ale čoraz častejšie aj mladé ženy.²² Baier pri analýze sveta bez detí dospel k záveru, že súčasná Európa je v pasci a spoločnosť, zameraná na sebarealizáciu, aj finančne stráca dych.²³ Preto je dôležité, aby sa uplatnil nový pohľad na rodinu a jej postavenie v celospoločenskom kontexte. Kým v súčasnosti môže takáto stratégia byť individuálne vnímaná ako úspech, životné stratégie generácie takto úspešných už teraz znásobujú ich problémy do budúcnosti, pretože v populácii nebude dostatočný podiel tých, ktorí by im mali zabezpečovať „pokojnú starobu“. Ako jednu z hlavných príčin odkladania rozhodnutia mať dieťa sa spravidla uvádza neskoršie nadobudnutie autonómnosti mladých ľudí v porovnaní s minulosťou, a preto aj keď je rozhodnutie mať dieťa privátnou záležitosťou, verejné politiky musia v tomto smere rozvinúť a ponúkať aktivity na podporu zosúladenia profesijného, osobného a rodinného života v mladších a stredných vekových kohortách. Na celkové zlepšenie situácie mladých ľudí (napr. aj v ich nezamestnanosti) sú prijaté špecifické politiky, vrátane vybalancovania sveta práce a sveta rodiny. Medzi kľúčové problémy v súvislosti so „seniorským vekom“ sa zaraďujú problémy vekovej diskriminácie (ageizmus). Veková diskriminácia súvisí s filozofiou uprednostňovania jednej etapy života (mladosti) vo všetkých sférach života, počnúc svetom práce, rodiny, až po kult zdravia a výkonnosti, s dôsledkami ako je medzigeneračná netolerantnosť, neschopnosť vyrovnáť sa so zmenou sociálnych rolí (penzionovaním), ekonomické znevýhodnenie (neschopnosť uspokojiť potreby primerane úrovni danej spoločnosti, či svojmu predchádzajúcemu statusu), strata sociálnych kontaktov, osamelosť. Zabezpečenie primeraného životného štandardu pre ľudí seniorského veku bude vyžadovať špeciálne požiadavky na zdravotnú a sociálnu starostlivosť. S týmto cieľom sa pripravujú v rámci Únie politiky na podporu aktívneho starnutia, sociálnu ochranu starých ľudí a zabezpečenie služieb, ktoré seniori požadujú na formálnej aj neformálnej báze. Takýto systém je nevyhnutný aj z toho dôvodu, že je podmienkou zvýšenia participácie starších vekových skupín žien na trhu práce, ktoré sú v súčasnosti vyradované z formálneho trhu práce práve z dôvodu starostlivosti o najstaršiu generáciu v rodine.

²² KELLER, J.: *Soumrak sociálního státu*. Praha: SLON, 2005.

²³ BAIER, S.: *Kinderlos – Europa in der demographischen Falle*. Dostupné na <http://www.ief.at>

Zmena štruktúry spoločnosti prinášajúca deficit sociability býva spájaná s nedostatkom sociálneho kapitálu. Podľa nášho názoru, treba hľadať vysvetlenia skôr spojené s nárastom spotrebiteľského správania ľudí, keď sa prehľbuje „éra osamelého davu“, ľudí, ktorí sa úzkostlivo bránia vyvíjať vlastnú iniciatívu, vo vzťahu k druhým hľadajú len úžitok, výhody pre seba samých, budujúcich si svoju sebadôveru vo veľmi opatrne a premyslene naaranžovaných vzťahoch. Tým zanikajú spoločné záujmy, znižuje sa miera vzájomnej dôvery, ochota angažovať sa aj za iné, než osobné ciele. Lambert označil obdobie prelomu 20. storočia za éru strachu. Konštatuje pritom, že ľudia majú strach o prácu, strach o svoju schopnosť a kompetentnosť na pracovnom trhu, stratu príjmu, a teda strach o stratu možnosti spotrebúvať tak, ako okolie od nich očakáva. Všeobecne sa toto obdobie definuje ako obdobie narastania obáv nielen z bezprostrednej neistoty, ale aj strach a obavy z budúcnosti. O tom, že nejde len o teoretickú reflexiu svedčia údaje Eurobarometrov dokumentujúce, že v priestore Európskej únie trvale narastá podiel neistých ľudí vzhľadom na málo predvídateľný budúci vývoj.²⁴ Pri reflexii sociálnej štruktúry začiatkom 21. storočia Keller²⁵ poukazuje na zmenu odohrávajúcu sa v presunoch od vertikálnej reprezentácie k horizontálnej reprezentácii, pri ktorej vlastne spoločnosť tvoria jednotlivci a veľké sociálne celky, rozdelené na také, ktoré sú sociálne začlenené a také, ktoré sú exkludované. Takto sa formuje nový obraz o súčasnej spoločnosti, rozpadnutej na tri navzájom oddelené sociálne svety: elitu, ktorá žije vo svete bez hraníc, osamelá a vyčlenená vo svojom exkluzívnom svete; stále viac sa stenčujúcu strednú triedu, stráčajúcu svoje nadobudnuté pozície ako vo svete práce tak aj vo svete spotreby, ktorá uplatňuje účelovú kalkuláciu v každej životnej situácii a deklasovanú skupinu chudobných, uzavretú do svojho úzko vymedzeného priestoru, rezignovanú a ľahostajnú k svojmu osudu a budúcnosti svojich blízkych.

Hľadanie spôsobu ako prekonať tieto priepastné rozdiely v súčasnej spoločnosti sa v tomto okamihu dá spájať len s uplatnením sociálnych práv občanov, v každodennom zápase o prežitie spoliehať sa na individuálnu cestu v rámci celoživotného projektu, málo sa spoliehať na solidarizáciu, prípadne pomoc od tých, ktorí majú budúcnosť zaistenú. Súčasný vývoj tak opodstatňuje adekvátnosť východísk teórie uzatvárania (closure theory) prinajmenšom v tom, že kľúčové sociálne skupiny si dokázali vytvoriť monopol na zdroje a privilégiá určitého druhu a ich snaha o obhájenie, resp. zvýšenie týchto zdrojov a privilégií sa neoslabuje. Spolužitie v súčasnosti, a dá sa očakávať že aj v blízkej budúcnosti, bude poznačené obmedzenými sociálnymi zdrojmi spoločnosti, ktoré produkujú sociálne nerovnosti, limitujúce dôstojný život človeka a ako potvrdzuje súčasnosť, už nielen v ekonomicky málo vyspelých krajinách, ale v čoraz väčšom zábere aj kvalitu života v medzinárodných súvislostiach. Súčasná globálna finančná kríza v plnej miere ukázala, do akej miery je človek spotrebnej postmodernej globalizovanej spoločnosti „závislý“ od ponuky tovarov a služieb, od splácaní nadmernej spotreby formou „kreditky“ a opačne, ako táto spoločnosť krachuje bez „svojej klientely“. V pozadí súčasných problémov stojí predovšetkým neobmedzovaná snaha o rozmnožovanie okamžitého blahobytu, bez ohľadu na budúce generácie. V tejto súvislosti možno hovoriť o kríze identity, spojenej so stratou zodpovednosti za spoločnosť, prírodu i životné prostredie.²⁶

²⁴ Zdroj: STANDARD EB 73. Spring 2010. Súbor EÚ27 tvorilo 26641 respondentov, údaje boli zozbierané v máji 2010. Súbor za SR tvorilo 1027 respondentov, údaje boli zozbierané v máji 2010. Dostupné na: <http://ec.europa.eu/public.opinion/index.en.htm>.

²⁵ KELLER, J. *Tri sociálne svety. Sociálna štruktúra postindustriálnej spoločnosti*. Praha: SLON, 2011.

²⁶ BÍLÝ, J.: *Základy ekonomie, mezinárodních vztahů, logiky a teorie vědy*. Praha: Eurolex Bohemia s.r.o. 2005, s. 113.

3 Deficit postmoderných hodnotových orientácií v spoluzití

Postmoderné správanie charakterizuje ľudí, ktorí sú individualisticky a pragmaticky orientovaní, menej veria v stabilitu rodiny, posvätnosť manželstva, kontinuitu a solidaritu medzi generáciami, nie sú viazaní kontúrami toho, čo by dlhodobjšie obmedzovalo ich konečný životný cieľ. Základný koncept postmoderných hodnotových orientácií tvorí Inglehartova koncepcia medzigeneračných hodnotových zmien, podľa ktorej najvýznamjšie materiálne hodnoty modernej spoločnosti (ekonomická istota a fyzická bezpečnosť) vytlačajú v rozvinutých vyspelých západných demokratických spoločnostiach postmaterialistické hodnoty ako sú: osobná identita, túžba po osobitosti, sebavyjadrenie a kvalita života, v zmysle užívať si život, absorbovať všetko, čo sa ponúka, byť informovaný, starať sa o svoje zdravie a regeneráciu fyzických síl.²⁷ Nové generácie, žijúce v istom materiálnom blahobyte, majú potom iný rebríček hodnôt ako predchádzajúce. Pri vysvetľovaní hlbokých zmien Fukuyama upozornil na prepojenosť medzi ekonomickou hodnotou akou je fyzický kapitál (pôda, budovy, stroje), ľudským kapitálom (zručnosti a vedomosti, ktoré nosíme v hlave) so sociálnym kapitálom, ako súborom neformálnych hodnôt, či noriem spoločných pre členov nejakej skupiny, umožňujúci im vzájomnú spoluprácu.²⁸ Skutočné rozdiely medzi jednotlivými spoločnosťami Fukuyama spájal s „polomerom dôvery“, teda mierou vzájomnej dôvery medzi ľuďmi, ktorá zlepšuje účinnosť chodu sociálnych celkov (spoločnosť, skupina, organizácia), ktorej zásoba je v každej spoločnosti obmedzená. V rámci Veľkého rozvratu sa sociálny kapitál vyčerpal, o čom svedčí rast prejavov sociálnej disfunkčnosti ako sú: súdne spory, daňové úniky, kriminalita, samovražednosť, rozvodovosť, drogová závislosť. Východisko z tejto situácie môže priniesť len zrekonštruovanie hodnôt a zavedenie nových spoločenských noriem o všetkých kľúčových okruhoch. Charakter zmien, ktoré nastali vo svete sociálnych vzťahov, plne vystihuje pojem „tvorivá deštrukcia“.²⁹ Predovšetkým nastúpil proces dezintegrácie, ktorý oslobodil moderného človeka od konvencií a prílišného kolektivismu, ktoré potláčali jeho individuálny pohľad na dianie okolo seba. Táto zmena býva označovaná pojmom individualizačný posun. Ide o rozporuplnú zmenu: jednotlivci sa síce vymaňujú z tradičných väzieb a spôsobov existenčného zabezpečenia, ale vzápätí sa podriaďujú tlakom trhu práce a konzumnej existencie.³⁰

Z hľadiska životných situácií možno individualizačný posun zachytiť v niekoľkých kľúčových prejavoch. Prvým je princíp individuálneho rozhodovania o životnej stratégii, ktorý postupne vytlačil sociálne vyznačenie biografie dané v minulosti najmä príslušnosťou k sociálnej triede, vrstve, sociálnej kategórii, rodinnému celku. Život človeka je v zásadných smeroch utváraný samotným jednotlivcom, čo platí vo vzťahu k vlastnej biografii, k vlastným schopnostiam, orientáciám, partnerským vzťahom atď. Pracovná biografia je utváraná zložitejšie, vôbec nie priamočiaro, ale ako dôsledok diferencovanej spojitosti vzdelávania, nezamestnanosti, ďalšieho vzdelávania a pracovnej kariéry. Tradičnú orientáciu na celoživotný výkon zvolenej profesie nahradila individuálna sebarealizácia v práci, ako výraz posunu od vonkajšej motivácie človeka k vnútornej motivácii. Proces získavania kvalifikácie je výrazne orientovaný na disponovanosť kvalitami, ktoré človeku zvyšujú šance na pracovnom trhu, s tým súvisí orientácia na viackariérové celoživotné vzdelávanie. V súkromných životných situáciách nastúpili nové podoby spoločensky platnej „normality“: rastie počet samostatne žijúcich dospelých ľudí, presadzuje sa kohabitácia ako trend partnerského spoluzitia vrátane narodenia

²⁷ INGLEHART, R. - BAKER, E. W.: *Modernization, Cultural Change and the Persistence of Traditional Values*. American Sociological Review, 2000, Vol 65.

²⁸ FUKUYAMA, F.: *Veľký rozvrat*. 1. vyd. Bratislava: AGORA s. r.o. 2005, s. 17.

²⁹ Fukuyama, F.: tamže, s. 17.

³⁰ BECK, U.: *Riziková spoločnosť*. 1. vyd. Praha: Slon. 2004, s. 211.

detí mimo manželstva, rastie podiel opakovaných manželstiev, dochádza k uvoľneniu noriem vo výchove detí. Človek sa oslobodil z tradičných skupinových štruktúr v rámci náboženskej, športovej, politickej či inej spoločenskej skupiny; životný štýl nadobudol štandardizované rysy nezávisle od priestorovej lokalizácie bydliska, kultúrnych a národných hraníc. Avšak aj keď v oblasti viacgeneračných vzťahov prevláda trend modifikovaného viacgeneračného spolužitia, t. j. oddelené, ale priestorovo blízke bývanie rodičov a detí, z hľadiska spôsobu života prevažuje jednostranné poskytovanie pomoci rodičov deťom. Zvýšenie životnej úrovne obyvateľstva a zdravotníckej starostlivosti prinieslo predĺženie času „sociálnej staroby“: s dôsledkami a tlakmi v individuálnom živote (kvalita zdravia, chudoba seniorov, osamelosť najmä ženskej časti populácie seniorského veku) a starnutie populácie ako celospoločenský fenomén, ktorý zásadným spôsobom ovplyvňuje disponibilnú pracovnú silu.

Solidarita medzi generáciami je jedným z kľúčových programových cieľov v Lisabonskej zmluve. Obraz o celkovej pripravenosti Euroobčanov akceptovať tento hodnotový cieľ ukazujú výsledky Eurobarometra 73.³¹ Otázka, týkajúca sa pripravenosti Euroobčanov obmedziť svoju životnú úroveň s tým, že to bude garantovať budúcnosť nasledujúcich generácií ukazuje, že Euroobčania sú v tomto duchu výrazne polarizovaní. V skupine EÚ27 prezentovalo svoj pozitívny postoj k takémuto riešeniu 46 % opýtaných a rovnako 46 % opýtaných na takúto obeť nie je ochotných pristúpiť (8 % na otázku neodpovedalo). Medzi občanmi Slovenska je prekvapujúco pocit medzigeneračnej solidarity nižší ako je európsky priemer, čoho prejavom sú pozitívne postoje 40 % opýtaných a postoje väčšiny, až 54 % opýtaných odmietajúcich takéto riešenie (6 % podiel neodpovedajúcich). Aj pri hodnotení celkového nasmerovania reforiem do budúcnosti je väčšina Euroobčanov, podobne ako aj občanov SR za také reformy, ktoré udržia ich súčasný status (očakávaná na úrovni 71 % v EÚ27 a 69 % medzi občanmi SR). S vysokou dávkou pravdepodobnosti možno usudzovať, že na Slovensku sa do miery pripravenosti na „uťahovanie opaskov“ v prospech nasledujúcich generácií premieta celková vyššia neistota z aktuálnej ekonomickej situácie na makro i mikroúrovni a obavy zo schopnosti udržiavať si aspoň doterajší stav vo vlastnej životnej úrovni.

Možno povedať, že dochádza k zmene v celkovom vnímaní nutnosti zmiernovať sociálnu nerovnosť, ktorá sa podieľa na vzniku ďalších sociálnych problémov a podnecuje vznik takých hrozieb akými sú napr. terorizmus, ilegálna migrácia, či sociálna nespokojnosť. Na efektívne riešenie ťaživých dôsledkov globalizácie v krajinách, ktoré majú zložitý prístup na svetové trhy a nemôžu čerpať výhody globalizácie, treba aktivizovať všetky dostupné zdroje, spôsoby a formy spolupráce. Ivanička v tejto súvislosti konštatuje, že ide o odštartovanie novej civilizačnej etapy, s vyššou prepojenosťou racionality, citovosti, solidarity a široko chápaného globálneho vedomia, teda o novú strategickú trajektóriu, vytváranie nových hodnôt, noriem i celých štruktúr. Tieto zmeny sa musia týkať celej spoločnosti, celého spektra politiky, ekonomiky, etiky, kultúry, edukácie i práva. Iba prekročenie súčasného hodnotového systému, vychádzajúceho z krátkodobého trhového zisku povedie k revitalizácii žijúcej planéty Zem.³² Okrem iného vzrastá nutnosť zaoberať sa problémami života radového občana a úloha spätnej väzby od občanov.

V rámci členských štátov EÚ ide o inštitucionálne uskutočňovanie kľúčových hodnôt a ukazuje sa, že jednotlivé krajiny v rámci EÚ sa stretávajú s rôznou mierou podpory svojho obyvateľstva. Súčasný vývoj potvrdzuje, že v nových členských štátoch síce boli potlačené neproduktívne spôsoby života, avšak staré inštitúcie a ich vodcovia nenahradili plne vek

³¹ Zdroj: STANDARD EB 73. Spring 2010. Súbor EÚ27 tvorilo 26641 respondentov, údaje boli zozbierané v máji 2010. Súbor za SR tvorilo 1027 respondentov, údaje boli zozbierané v máji 2010. Dostupné na: <http://ec.europa.eu/public.opinion/index.en.htm>.

³² IVANIČKA, K.: *Globalistika*. Bratislava: IURA EDITION, spol. s r.o., 2006, s. 223-224. ISBN 80-8078-028-5.

demokracie a rozvoja. Staré spôsoby života významne ničili tiež sebadôveru a schopnosť ľudí spoliehať sa na seba samých, ich odstránením sa ľudia naučili na bezmocnosť paradoxne vzdali aj konštruktívnej participácie na riadení spoločnosti a seba samých. Obnova sebadôvery a celkovej dôvery v nový ekonomický a spoločensko-politický priestor, ktorý vysiela často protichodné idey a informácie, vyžaduje obnovu zmyslu pre veci verejné, zbavenie sa egoizmu a obnovenie spoločenských väzieb; v mnohých prípadoch poriadku namiesto chaosu. V tomto kontexte sa v súčasnom európskom priestore objavuje vo vytváraní nových hodnôt, noriem i štruktúr veľa pozitívneho, ale možno nájsť aj oblasti, v ktorých sa transfer pozitívneho zastavil a dostáva do ťažkostí, resp. stagnuje.

Kľúčovým problémom súčasnosti sa stáva obava z narastajúceho ohrozenia chudobou. Pokiaľ ide o pohľad verejnosti na dôsledky, ktoré nárast chudoby prináša, údaje z Eurobarometrov ukazujú, že v mienke Euroobčanov sa prehlbuje presvedčenie o narastajúcej chudobe v ich krajinách,³³ keďže len 22 % občanov Únie hodnotí podiel chudobných v populácii EÚ na úrovni 5 % a menej. Možno teda konštatovať, že globálna verejná mienka v únii je v tomto smere pomerne pesimisticky naladená. Z pohľadu na skupiny obyvateľov ohrozených chudobou vidia Euroobčania ako najviac ohrozených nezamestnaných, starších ľudí, ľudí bez odbornej prípravy alebo zručností, ľudí s neistou prácou, zdravotne hendikepovaných ľudí, mladých dospelých, detí, prisťahovalcov, ľudí so závislosťami, rodičov samoživiteľov, duševne chorých ľudí, ženy, Rómov. V podobnom poradí, ale s vyššou mierou ohrozenia uvažujú o týchto skupinách ohrozených chudobou aj občania v SR, pričom veľmi významne posúvajú medzi prvé tri najviac ohrozené skupiny občanov rómskej národnosti a najmenej často uvažujú o skupine prisťahovalcov. Obraz chudoby sa spája vo vedomí Euroobčanov najčastejšie s obmedzením prostriedkov do takej miery, že sa nemôžu naplno zúčastňovať na živote spoločnosti, v ktorej žijú. Za príčinu chudoby považujú Euroobčania priveľkú nezamestnanosť, nízke platy a mzdy, nízke sociálne dávky, vrátane dôchodkov, príliš drahé bývanie. Vo verejnosti SR sú za hlavnú príčinu chudoby považované nízke platy a mzdy, ktoré nie sú dostačujúce na vyžitie, až potom nezamestnanosť, nízke sociálne dávky, drahé bývanie a zdravotníctvo. Možno teda konštatovať, že v populácii Slovenska sa zdroj chudoby výraznejšie ako u Euroobčanov spája s fenoménom working poor, t. j. vylúčenia na trhu práce, teda so stavom, keď slabo platené pracovné miesta neprinášajú podmienky na dobrú životnú úroveň, t. j. ani pracovná aktivita nie je zárukou pred sklznutím do chudoby.

Pomerne významné rozdiely v ponímaní problému chudoby medzi Euroobčanmi a občanmi SR sa prejavili pri ich posudzovaní dôvodov chudoby. Verejnosť EÚ27 za najčastejší dôvod považuje absenciu vzdelania alebo odbornej prípravy a prisudzuje vyššiu mieru zavinenia chudoby oproti súboru občanov SR pôvodu z chudobnej rodiny, životu „nad svoje pomery“, diskriminácii. Aj v SR sa za najčastejší dôvod považuje absencia vzdelania alebo odbornej prípravy. Za druhý najčastejší dôvod chudoby považuje naša verejnosť rôzne druhy závislosti, najmä od alkoholu, ohrozenie chudobou sa často spája tiež s pôvodom z chudobných rodinných pomerov, s celkovým nie dobrým zdravotným stavom; v porovnaní s Euroobčanmi naša verejnosť v tejto súvislosti minimálne uvažuje s dôsledkami diskriminácie alebo „životom nad pomery“. V oboch súboroch sa za zdroj chudoby považuje mnohodetnosť. Výrazný vplyv sa pripisuje aj nefungujúcim sociálnym sieťam (slabá podpora zo strany rodiny, od priateľov). Možno teda konštatovať, že mienka verejnosti pripisuje posun do chudoby predovšetkým osobným nedostatkom, zlyhaniu.

Medzi kľúčové kroky určené na pomoc k prekonaniu chudoby začleňuje verejnosť EÚ27 predovšetkým tvorbu a ponuku pracovných príležitostí, hospodársky rast, zabezpečujúci zlepšenie životnej úrovne, ponuku v rámci kvalifikácie a odbornej prípravy, pomoc pri zabezpečení bývania, priebežnú valorizáciu sociálnych dávok, dôchodkov, zlepšenie prístupu

³³ EB72.01.321. Dostupné na: <http://ec.europa.eu/public-opinion/archives/eb.special-339-320-en.htm>.

k sociálnym službám, obnovu chudobných oblastí, tzv. hladových dolín, poradenstvo v rámci rodinného hospodárenia, t. j. ochranu pred zbytočným zadlžovaním domácností. Naša verejnosť v tomto kontexte menej reflektovala fakt, že na Slovensku máme časť obyvateľstva nepripraveného splniť nové požiadavky života v spoločnosti a najmä na trhu práce (nevzdelaná a nekvalifikovaná populácia), ktorá má trend narastať, čo trvale znižuje šance na vlastné príjmy z práce a prehĺbuje celkovú chudobu obyvateľstva. Rastúci podiel obyvateľstva vytlačeného mimo trhu práce a odkázaného na podporovanie zo strany spoločnosti môže byť v budúcnosti nielen zdrojom ohrozenia hospodárskeho rastu krajiny, ale aj zvyšovania krehkosti sociálnych väzieb kategórie chudobných občanov s ostatnými členmi spoločnosti.

Riešenie situácie chudobných v podobe krátkodobých akcií občianskej či medzinárodnej solidarity nie je konečným riešením. Tým môže byť jedine vytvorenie podmienok existenčnej istoty pre tieto skupiny obyvateľstva, ktoré im nielen zabezpečia prežitie, ale vytvoria základy pre ich ľudskú autonómiu a prebudia v nich vôľu po sebauplatnení v spoločnosti. Pretože jedna časť spoločnosti sa nemôže zbaviť svojho strachu z budúcnosti dovtedy, kým neodstráni chudobu v tej druhej. Základným predpokladom, aby sa mohli hľadať cesty a stratégie ako sa vyrovnat' s týmto problémom, je situáciu priebežne monitorovať a vyhodnocovať, aby na základe takýchto zistení mohla exekutíva prijímať adekvátne rozhodnutia. Dôležité je i to, aby sa chudoba vnímala ako reálny, mýtov zbavený spoločenský problém, ktorého riešenie je súčasťou verejnej politiky štátu –

jej sociálnej politiky. Práve v oblasti verejnej politiky, vo vzťahu k nerovnostiam a chudobe sa konfrontujú takzvané univerzalistické prístupy s prístupmi sociálne cieľovými. Pri univerzalistických prístupoch sú určité sociálne podpory plošne alebo všeobecne dostupné pri dodržaní stanovených kritérií. Na druhej strane stoja prístupy orientované na sociálne cieľové formy podpôr pre tých, ktorí to najviac potrebujú. V medzinárodných odborných kruhoch prebiehajú diskusie, do akej miery tieto odlišné prístupy ovplyvňujú formovanie sociálnej solidarity, sociálnej súdržnosti v spoločnosti.

Európsky projekt nesie črtu sebaoprečenia a poskytnutia nádeje do budúcnosti bez zneužívania slobody a sily voči slabším, vytvorením spoľahlivých spoločných štruktúr a pravidiel, ktoré to garantujú, projekt Únie prijali mnohé národy Európy ako správnu víziu do budúcnosti. Výskum Eurobarometer 72³⁴ poskytuje odpovede aj na otázky, či občania Únie vnímajú tento priestor ako priestor, ktorý má spoločný fundament, poskytuje slobodu jednotlivcom, či sa uplatňuje solidarita a spravodlivosť v spoločenskej konkurencii jednotlivcov pri dosahovaní ich životných cieľov, a zároveň do akej miery je to aj priestor pre zdravé národné sebavedomie v spoložití v multikultúrnom a nadnárodnom spoločnom dome. Euroobčanov zjednocuje v pohľade na tento priestor hodnota demokracie. Tento názor malo na jeseň roku 2009 39 % Euroobčanov, spomedzi občanov SR až 52 %.

Ako druhá najdôležitejšia hodnota Únie sú vnímané ľudské práva (37 % Euroobčanov a 45 % občanov SR). S rovnakou dôležitosťou v oboch súboroch úniu reprezentuje mier (36 %). Najväčší rozdiel medzi názormi Euroobčanov a občanov SR bol v pohľade na zdôrazňovanie hodnoty právneho štátu (v súbore slovenských občanov malo tento názor len 18 %, kým medzi Euroobčanmi 26 %). Preukazovanie solidarity a podporovanie druhých vníma ako hodnotu Únie 17 % Euroobčanov a 23 % občanov SR. Málo významné diferencie medzi Euroobčanmi a občanmi SR sa objavili pri zdôraznení takých hodnôt reprezentujúcich úniu ako sú rešpektovanie ľudského života (15 % : 17 %), sloboda jednotlivca (15 % : 17 %), úcta voči iným kultúram (18 % : 15 %), tolerancia (10 % : 13 %), rovnosť (12 % : 11 %), sebarealizácia (4 % : 7 %), náboženstvo (3 % : 4 %).

³⁴ EUROBAROMETER 72. *Národná správa SR*. Autor: Ivan Kuhn. Jeseň 2009. Zdroj: (eb72-sk-sk-nat.pdf), s. 39-40.

Najväčšia miera nenaplnených hodnôt na pôde Únie sa týka rešpektovania ľudského života: rozdiel v posúdenej miere rešpektovania tejto hodnoty v EÚ27 a jej osobnou preferenciou je 18 percentuálnych bodov u občanov SR a u Euroobčanov je to až 29 percentuálnych bodov. Rozdiely v miere rešpektovania posudzovanej hodnoty v EÚ27 a osobnou preferenciou hodnoty sú vysoké aj pri zdôraznení náboženstva (diferenciu u občanov SR je na úrovni 13 percentuálnych bodov, kým u občanov v EÚ27 je tento rozdiel na len úrovni 3 percentuálnych bodov); v potrebe dôrazu na sebarealizáciu (občania SR rozdiel 12 percentuálnych bodov, občania v EÚ27 rozdiel 9 percentuálnych bodov). Zhodne je nižšia aj miera naplnenia takých hodnôt ako sú sloboda jednotlivca (na úrovni 10 percentuálnych bodov) a tolerancia (na úrovni 9 percentuálnych bodov).

Naopak, únia dáva väčší dôraz, ako očakávajú občania SR aj Euroobčania takým hodnotám ako sú demokracia (u občanov SR prevyšuje očakávania o 30 percentuálnych bodov, u občanov v EÚ27 o 15 percentuálnych bodov), preukazovanie úcty voči iným kultúram (u občanov SR prevyšuje očakávania o 11 percentuálnych bodov, u občanov v EÚ27 o 10 percentuálnych bodov). Prejav solidarity u občanov SR prevyšuje očakávania o 8 percentuálnych bodov, kým u občanov v EÚ27 sú tieto očakávania naplnené, resp. zhodné.

ZÁVER

Univerzálna flexibilita ako prostriedok postmoderného životného štýlu sa premieta do všetkých aspektov spolužitia. Život človeka však tým stráca jedno zo svojich historických ukotvení – kontinuitu svojho myslenia a konania, silu svojej vlastnej minulosti ako životnej skúsenosti. Dnes ide predovšetkým o to, aby sme si vedeli udržať manévrovaciu schopnosť, ostražitosť a bdelosť a dokázali zmeniť smer cesty či zvoliť inú cestu skôr, ako sa nejaká prekážka na nej objaví, resp. skôr ako zistíme, že inde je zaujímavejší nový cieľ. Aj u renomovaných teoretikov ostávajú otvorené úvahy o kultúrnych či etických dôsledkoch tohto obratu v individuálnom živote postmoderného človeka na budúci stav ľudskej spoločnosti a podobu spolužitia v nej (Bourdieu, Bauman, Eriksen, Young). V súčasnosti všetko nasvedčuje tomu, že „postkomunistická panika“ v rámci krajín EÚ je minulosťou. Avšak jej miesto zaujali nové spoločné zneistenia a nové typy rozdielností. Občania západných vyspelých demokracií pociťujú zvýšené obavy o svoju životnú úroveň, u občanov nových demokracií pretrváva hľadanie opory v inštitúciách i paradoxne k médiám, ktoré ich „zneisťovanie“ veľakrát saturujú. Pre európsku verejnosť je spoločný priestor Únie spoločenstvom, ktoré rešpektuje ľudský život, slobodu jednotlivca, prejavuje úctu voči iným kultúram a všeobecne tolerantnosť, rešpektuje rovnosť ľudí, poskytuje im možnosti pre sebarealizáciu a v neposlednom rade im umožňuje prejaviť náboženské presvedčenie. Pri objasňovaní hodnotovej rozkolísanosti v populáciách „nových“ členských štátov EÚ sa uvažuje s neprekonaným strachom zo získanej slobody, strachom z jej zneužitia (napr. obava pred nacionalizmom), ale najmä s rastúcou neochotou angažovať sa za zjednotený svet, a vôbec participovať na riešeníach každodenných problémov.

POUŽITÁ LITERATÚRA:

1. BAIER, S.: *Kinderlos – Europa in der denographischen Falle*. Dostupné na: <http://www.ief.at>.
2. BAUMAN, Z.: *Individualizovaná spoločnosť*. Praha: Mladá fronta, 2004, ISBN 80-204-1195-X.
3. BAUMAN, Z.: *Komunita. Hľadanie bezpečia vo svete bez istôt*. Bratislava: Vydavateľstvo Spolku slovenských spisovateľov. 1. vyd. 2006, ISBN 80-8061-225-0.
4. BECK, U.: 2004. *Riziková spoločnosť*. 1. vyd. Praha: Slon, 2004, ISBN 80-86429-32-6.
5. BECK, U.: *Čo je globalizácia? Omyly globalizmu*. Bratislava: Vydavateľstvo Spolku slovenských spisovateľov. 1. vyd. 2004, ISBN 80-8061-190-4.

6. BĚLOHRADSKÝ, V.: *Společnost nevolnosti. Eseje z pozdější doby*. Praha: SLON, 2007.
7. BÍLÝ, J.: *Základy ekonomie, mezinárodních vztahů, logiky a teorie vědy*. Praha: Eurolex Bohemia s.r.o, 2005, ISBN 80-86861-23-6.
8. BOURDIEU, P.: *Sociální prostor a symbolická moc*. Praha: Francouzský ústav pro výzkum ve společenských vědách, 1995.
9. EB72.01.321. Dostupné na: <http://ec.europa.eu/public-opinion/archives/eb.special-339-320-en.htm>.
10. EUROBAROMETER 69. Public Opinion in the European Union. First Results. March - May 2008. Publication: June 2008. Dostupné na: http://ec.europa.eu/public.opinion/index_en.htm a tiež Eurobarometer 69. Verejná mienka v Európskej únii. Národná správa SR. Autor: Ivan Kuhn. Zdroj: (eb69-sk-nat.pdf)
11. EUROBAROMETER 72. *Národná správa SR*. Autor: Ivan Kuhn. Jeseň 2009. Zdroj: (eb72-sk-sk-nat.pdf).
12. FOOT, M. – HOOK, C.: *Personalistika*. 1. vyd. Praha : Computer Press, 2002, ISBN 80-7226-515-6.
13. FUKUYAMA, F.: *Velký rozvrat*. 1. vyd. Bratislava: AGORA s r.o. 2005. ISBN 80-969394-1-6.
14. GIDDENS, A.: *Sociologie*. Praha: Argo, 2005, ISBN 80-7203-124-4.
15. HDR STATS: <http://hdrstats.undp.org/en/countries/profiles.html>.
16. INGLEHART, R.- BAKER, E. W.: *Modernization, Cultural Change and the Persistence of Traditional Values*. American Sociological Review, 2000, Vol 65.
17. IVANIČKA, K.: *Globalistika*. Bratislava: IURA EDITION, spol. s r.o., 2006, ISBN 80-8078-028-5.
18. JANDOUREK, J.: *Sociologický slovník*, Praha: Portál, 2007, ISBN 978-80-7367-269-0.
19. JOINT EMPLOYMENT REPORT 2006/2007. Council of the European Union. Brussels, 23 February 2006, 6706/07. SOC 74, ECOFIN 89, EDUC 39. [elektronická verzia]. Dostupné na: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/5-2341-3898-file-en.5487>.
20. KELLER, J. *Tři sociální světy. Sociální struktura postindustriální společnosti*. Praha: SLON, 2011, ISBN 978-80-7419-044-5.
21. KELLER, J.: *Soumrak sociálního státu*. Praha: SLON, 2005, ISBN 80-86429-41-5.
22. KLUGMAN, J.: *Nastal čas pre nový pohľad na migráciu*. Hospodárske noviny, 5.10.2009.
23. KUBÁTOVÁ, H.: *Sociologie životního spůsobu*. Praha: Grada Publishing, a.s., 2010, s. 103.
24. KUČEROVÁ, I. *Evropská unie: Hospodářské politiky*. Praha: Karolinum, 2006, ISBN 80-246-1212-7.
25. MAFFESOLI, M.: *O nomádství*. Praha : Prostor, 2002.
26. SEC(2006)1245 Communication from the Commission First-stage Consultation of European Social Partners on Reconciliation of Professional, Private and Family Life. Brussels, 12/10/2006. [elektronická verzia].
27. SMITH, D.: *Historická sociální teorie*. In HARRINGTON, A. a kol.: *Moderní sociální teorie*. Praha: Portál, 2006, ISBN 80-7367-093-3.
28. SÖRENSEN, G.: *Stát a mezinárodní vztahy*. Praha: Portál, 2005, ISBN 80-7178-910-0.
29. STANDARD EB 73. Spring 2010. Dostupné na: <http://ec.europa.eu/public.opinion/index.en.htm>.
30. Zdroj: STANDARD EB 73. Spring 2010. Dostupné na: <http://ec.europa.eu/public.opinion/index.en.htm>.

KONTAKT

doc. PhDr. Oľga Plávková, CSc.
Katedra medzinárodných politických vzťahov
Fakulta medzinárodných vzťahov
Ekonomická univerzita v Bratislave
Dolnozemska cesta 1/B
85235 Bratislava
E-mail: plavkova@euba.sk